

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 339.923.061.1

Бусарєв Д.В.,
кандидат економічних наук, докторант,
ДННУ «Академія фінансового управління»

Busariev Dmytro,
Ph.D. in Economics,
State Educational and Research Institution
«Academy of Financial Management»

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СКЛАДНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ У СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ

Бусарєв Д.В. Теоретичне підґрунтя забезпечення економічної безпеки складних соціально-економічних систем у сучасних умовах розвитку. У статті обґрунтовано важливість дослідження проблеми забезпечення економічної безпеки складних соціально-економічних систем. Проведено дослідження сутності понять «економічна безпека» та «складна соціально-економічна система». За результатами проведеного дослідження запропоновано власне визначення сутності поняття «економічна безпека складної соціально-економічної системи». Розглянуто терміни «виклик», «ризик», «загроза» та «небезпека» в контексті забезпечення економічної безпеки складної соціально-економічної системи. За результатами дослідження визначено основні рівні економічної безпеки та обґрунтовано взаємозв'язок між ними. Визначено місце і доведено важливість забезпечення економічної безпеки складної соціально-економічної системи як основи сталого розвитку держави.

Ключові слова: економічна безпека, виклик, ризик, загроза, небезпека, забезпечення економічної безпеки складної соціально-економічної системи.

Бусарєв Д.В. Теоретические основы обеспечения экономической безопасности сложных социально-экономических систем в современных условиях развития. В статье обоснована важность исследования проблемы обеспечения экономической безопасности сложных социально-экономических систем. Проведено исследование сущности понятий «экономическая безопасность» и «сложная социально-экономическая система». Предложено собственное определение сущности понятия «экономическая безопасность сложной социально-экономической системы». Рассмотрены термины «вызов», «риск», «угроза» и «опасность» в контексте обеспечения экономической безопасности сложной социально-экономической системы. По результатам исследования определены основные уровни экономической безопасности и обоснованно взаимосвязь между ними. Определено место и доказана важность обеспечения экономической безопасности сложной социально-экономической системы как основы устойчивого развития государства.

Ключевые слова: экономическая безопасность, вызов, риск, угроза, опасность, обеспечение экономической безопасности сложной социально-экономической системы.

Busariev Dmytro. Theoretical basis for ensuring the economic security of complex socio-economic systems in modern conditions of development. The security process for any socio-economic system is, without exaggeration, decisive for its development. In order to successfully carry out such a process, it is necessary to take into account a number of factors and conditions of both the internal and external environment, introduce an effective mechanism, develop an adequate system, and the like. The key role in the development of the state is occupied by complex socio-economic systems. It is the type of system through the formation of links between business entities and the ability to influence the state of the national economy that can help the state achieve sustainable development. The article conducted a study of the essence of the concept of «economic security» and «complex socio-economic system». In our opinion, economic security cannot be viewed solely as counteracting internal and external threats, while ignoring such notions as «challenge» and «risk». An own definition of the essence of the concept «economic security of complex socio-economic system» is proposed. Such concepts as «challenge», «risk», «threat» and «danger» are considered in the context of ensuring the economic security of a complex socio-economic system. The place and importance of ensuring economic security of a complex socio-economic system in the development of the state has been determined. Ensuring the economic security of complex socio-economic systems is especially crucial for the state. When ensuring the economic security of a single

enterprise is, first of all, the task of the owner, then for a complex social economic system it is a task that requires combining the efforts of both the owners and the state. The reason is the density of ties between business entities (regardless of ownership) and the impact on the development of the national economy. That is why ensuring the economic security of complex socio-economic systems is possible only with the coordination of the interests of owners, consumers, other enterprises and the state. The priority should be public administration – balanced within the legislative field to form the prerequisites for sustainable development, and these are economic, environmental and social aspects.

Key words: economic security, challenge, risk, threat, danger, ensuring economic security of complex socio-economic system.

Постановка проблеми. Процес забезпечення безпеки для будь-якої соціально-економічної системи є, без перебільшення, визначальним для її розвитку. Для того щоб успішно здійснити такий процес, необхідно врахувати низку факторів і чинників як внутрішнього, так і зовнішнього середовища, запровадити ефективний механізм, розробити адекватну систему тощо.

Ключову роль у розвитку держави відіграють складні соціально-економічні системи. Саме системи цього виду через формування зв'язків між суб'єктами господарювання і можливість впливу на стан національної економіки спроможні формувати підґрунтя для сталого розвитку держави.

Для вітчизняної економіки питання забезпечення економічної безпеки складних соціально-економічних систем є надзвичайно актуальним, що зумовлено умовами, в яких опинилися подібні системи через військові дії, політико-економічну нестабільність та неефективну систему державного управління.

Аналіз досліджень та публікацій із проблеми. Суттєвий внесок у дослідження проблеми забезпечення економічної безпеки зробили такі вчені, як: Л. Абалкін, О. Ареф'єва, В. Білоус, І. Бінько, В. Герасимчук, М. Єрмошенко, З. Живко, О. Кузьмін, Г. Козаченко, Т. Ковальчук, Я. Когляревський, Л. Мельник, Г. Пастернак-Таранушенко, О. Терещенко, О. Силкін, В. Франчук, А. Штангрет та інші.

З огляду на значний внесок у розвиток проблеми забезпечення економічної безпеки, слід відмітити, що досі не вирішеним і практично не досліджуваним є забезпечення цього виду безпеки для складної соціально-економічної системи.

Метою статті є формування теоретичного базису забезпечення економічної безпеки складних соціально-економічних систем.

Виклад основного матеріалу. Перші поверхневі згадування і спроби застосування терміна «економічна безпека» датуються XVII ст., коли англієць Дж. Локк [1, с. 29] підкреслював, що важливу роль у сфері безпеки має займати економіка, наголошуючи при цьому на захисті власності.

Суттєвий поштовх в еволюції поняття «економічна безпека» зробив відомий на весь світ економіст А. Сміт [2, с. 443], який вважав, що економічна безпека досягається завдяки задоволенню приватних інтересів підприємців і вільній конкуренції. При цьому відмічаючи, що стабільність та економічна безпека є функцією «невидимої руки ринку». Його ідеї були розвинуті А. Маршалом [3, с. 304], який стверджував, що запорукою забезпечення економічної безпеки є узгодження інтересів учасників ринку.

Значний внесок у розвиток державного регулювання у сфері забезпечення економічної безпеки привніс не менш відомий економіст Дж. М. Кейнс, який вважав, що досягнути економічної безпеки можливо

лише подолавши такі проблеми, як: неефективне державне регулювання; нестабільність економічного зростання; безробіття [4, с. 300].

Високої актуалізації проблематика забезпечення економічної безпеки набрала після настання світової економічної кризи 30-х років XX ст. Так звана «велика депресія» стала свого роду передумовою до того, що проблеми економічної безпеки були озвучені президентом США того часу Ф. Рузвельтом [5, с. 5]. Він вважав, що федеральний уряд повинен відповідати не лише за політичну безпеку, але й за економічну. З цією ціллю було створено федеральний Комітет з економічної безпеки у 1934 році. Економічна безпека в той час розглядалась як частина національної і передбачала забезпечення рівноваги і стійкості економіки держави.

В Україні ж питання забезпечення економічної безпеки почали розглядати в 90-х роках після отримання незалежності і також лише в контексті забезпечення національної безпеки. Поступово розвиток науки й економіки загалом змінив бачення щодо сутності поняття «економічна безпека» серед наукової спільноти.

У контексті ефективного використання наявних ресурсів економічну безпеку розглядає В.І. Воробйов [6, с. 38]. Він стверджує, що такого роду безпека досягається лише тоді, коли максимально ефективно використовують ресурси з метою реалізації інтересів відповідно до стратегічних цілей і завдань.

У розрізі стійкісного підходу до визначення сутності поняття «економічна безпека» підійшли В.Т. Шлемко та І.Ф. Бінько [7, с. 8], які наголошують на тому, що економічна безпека – це стан, за якого дозволяється зберегти стійкість національної економіки до внутрішніх і зовнішніх загроз.

На нашу думку, економічну безпеку не можна розглядати винятково як протидію внутрішнім і зовнішнім загрозам, залишаючи при цьому поза увагою такі поняття, як «виклик» та «ризик».

На нашу думку, влучним і таким, що найкраще розкриває сутність поняття «економічна безпека», є визначення, надане Т.І. Єфименко [8, с. 73], яка вважає, що це сукупність економічних умов, які забезпечують дотримання національних інтересів або стабільний стан економічної системи, її невразливість до внутрішніх та зовнішніх викликів. Тому, базуючись на її визначенні і розширивши його, ми вважаємо, що під економічною безпекою слід розуміти такий стан економічної системи, який забезпечить її стабільність та дотримання національних інтересів, що можливо за умови своєчасного розпізнавання викликів, мінімізації ризиків, протидії (адаптації) до загроз та небезпек.

Якщо розглядати основні трактування поняття «складна соціально-економічна система» в розрізі корінної думки, яку хотів передати автор, то можна дійти

висновку, що вона часто суттєво відрізняється (табл. 1).

Після проведеного нами теоретичного дослідження основних наукових поглядів щодо сутності поняття «складна соціально-економічна система» ми частково погоджуємося з думкою про те, що цей тип систем – це ніщо інше, як сукупність певної кількості соціально-економічних систем. Отже, виходячи з цього, ми можемо стверджувати, що під складною соціально-економічною системою слід розуміти сукупність соціально-економічних систем, які тісно пов'язані і взаємодіють між собою та формують цілісний, багаторівневий і складний організм, який здійснює суттєвий вплив на основне середовище свого функціонування.

Нині питанню дослідження сутності поняття «економічна безпека складної соціально-економічної системи» приділено дуже мало уваги, і якщо проводяться певні дослідження, то лише поверхнево.

Так, до прикладу, С.В. Васильчак та В.І. Франчук [13, с. 241], розглядаючи шляхи забезпечення економічної безпеки соціально-економічної системи, під економічною безпекою корпорації як складної соціально-економічної системи розуміють її стан у межах граничних значень і здатність протидіяти загрозам чи небезпеці та сприяти реалізації корпоративних економічних інтересів як основних шляхів її розвитку.

Більш поверхнево, лише в розрізі загальної безпеки, безпеку складних систем розглядає А.Б. Качинський у своїй роботі. Він стверджує [11, с. 331], що під безпекою складних систем слід розуміти спроможність систем мінімізувати ризики для основних об'єктів захисту не тільки в умовах виникнення та існування загроз, але й у разі їх реалізації, зберігаючи при цьому свою структуру незмінною.

Таким чином, як видно, сьогодні в науковій літературі дуже рідко можна бачити тлумачення такого поняття, як «безпека складної соціально-економічної системи», а в контексті економічної – ще менше. Причиною такої низької наукової уваги є те, що більшість науковців досліджують проблеми забезпечення економічної безпеки, вже обравши конкретний вид складних соціально-економічних систем.

Ми за результатами проведення теоретичного дослідження таких понять, як «економічна безпека» та «складна соціально-економічна система», пропонуємо під економічною безпекою складної соціально-економічної системи розуміти такий стан системи, за якого забезпечується

захищеність і стабільність кожної із її соціально-економічних систем, які входять до її складу, через розпізнавання викликів, мінімізацію ризиків, протидію (адаптацію) зовнішнім і внутрішнім загрозам та небезпекам.

Економічній безпеці складних соціально-економічних систем притаманні такі невід'ємні складники категорійного апарату поняття «економічна безпека», як «виклик», «ризик», «загроза» та «небезпека».

Вважаємо, що під викликами в розрізі забезпечення економічної безпеки складних соціально-економічних систем слід розуміти такий комплекс явищ та обставин, які постійно існують у діяльності системи загалом і в кожному її елементі зокрема і потребують належного моніторингу та відповідної реакції у разі загострення впливу, оскільки можуть привести як до позитивних, так і до негативних наслідків.

Поняття «ризик» застосовують у практично у всіх наукових напрямках, але саме для забезпечення економічної безпеки воно має найбільше значення, оскільки може привести до різних наслідків. Як відмічає наш зарубіжний колега А. Уїллетт [14, с. 6], ризик – це об'єктивне явище, дія якого перебуває в кореляційній залежності із суб'єктивною невизначеністю виникнення небажаної події.

У контексті забезпечення економічної безпеки складної соціально-економічної системи ризик – це явища, які потребують постійного аналізу на кожному етапі діяльності цього типу систем і за необхідності застосування заходів щодо їх уникнення та/або мінімізації.

У трактуванні сутності поняття «загроза» нині є значна кількість різносторонніх поглядів, як з боку вітчизняних учених, так і з боку зарубіжних. До прикладу, чеський вчений М. Балабан [15, с. 8] розглядає загрозу в зовсім іншому напрямі і прирівнює її до «стратегічного шоку», який відчуває система економічної безпеки від її впливу. При цьому він зазначає, що загрози неможливо повністю передбачити та контролювати.

На нашу думку, найбільш узагальненим і точним є трактування, запропоноване А.М. Штангретом та Я.В. Котляревським [16, с. 78], які під загрозами розуміють сукупність негативних факторів або умов зовнішнього і внутрішнього середовища, які приводять до зниження рівня безпеки.

Отже, під загрозами економічній безпеці складної соціально-економічної системи слід розуміти таку

Таблиця 1

Основні підходи до тлумачення сутності поняття «складна соціально-економічна система» в розрізі корінної думки

Автори	Тлумачення сутності поняття
<i>Корінна думка: включає в себе складні елементи та або/компоненти</i>	
Ешбі В. [9]	складна соціально-економічна система включає в себе значну кількість складних за своєю сутністю і розумінням елементів та або/компонентів
<i>Корінна думка: система, для якої характерна самоорганізація і саморозвиток</i>	
Холод С.Б. [10]	складна соціально-економічна система – це система, якій притаманна самоорганізація і саморозвиток
<i>Корінна думка: система, для якої характерна нетиповість, непередбачуваність</i>	
Качинський А.Б. [11, с. 331];	складна соціально-економічна система є за своєю природою нетиповою, непередбачуваною, заплутаною і характеризується складністю у власних параметрах
<i>Корінна думка: сукупність соціально-економічних систем</i>	
Парахіна В.Н., Галесев Є.В., Ганшина Л.Н. [12]	складна соціально-економічна система включає в себе значну кількість соціально-економічних систем, які утворюють єдину складну систему

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження [9-12]

сукупність зовнішніх і внутрішніх факторів негативного характеру, які на усіх рівнях діяльності системи можуть суттєво вплинути на її рівень безпеки та без належної реакції можуть призвести до фатальних наслідків.

Небезпека під час діяльності будь-якої соціально-економічної системи – це, можливо, найбільше випробування для кожного власника і потребує значної кількості зусиль і ресурсів, щоб протидіяти їй. Її руйнівна сила дуже важко прогнозується і може в дуже короткий період часу охопити всю систему. У такому контексті влучним є визначення, запропоноване М.М. Єрмошенко [17, с. 21]. Так, він стверджує, що небезпека – це об'єктивно наявна можливість негативного впливу на певний механізм або систему, соціальний організм, унаслідок чого йому може бути заподіяна шкода, що призведе до занепаду, кризового стану тощо.

Небезпека в контексті забезпечення економічної безпеки складних соціально-економічних систем – це явище, яке може здійснювати негативний вплив на кожний структурний елемент системи і без належної протидії призвести до його руйнації.

Сформувавши за результатами проведеного дослідження категорійний апарат поняття «економічна безпека складної соціально-економічної системи», визначимо її роль і місце в загальній ієрархії рівнів економічної безпеки. Для цього спершу необхідно визначити основні рівні економічної безпеки.

Науковий аналіз показав, що нині є різні погляди стосовно того, який повинен мати вигляд ієрархії рівнів економічної безпеки. До прикладу, Н.О. Лоханова

[18, с. 53] виділяє чотири рівні економічної безпеки: національна безпека, економічна безпека регіону, підприємства та особи.

Коли в ієрархії рівнів економічної безпеки, запропонованій О.Г. Дзьобою, Л.Є. Сімків та С.М. Кафкою [19], економічна безпека особи взагалі відсутня, вони акцентують увагу на глобальній і міжнародній економічній безпеці.

Ми дійшли висновку, що ієрархія рівнів економічної безпеки має включати такі рівні, як: міжнародний, економічна безпека держави, економічна безпека регіону, економічна безпека галузі, економічна безпека окремо взятого підприємства та економічна безпека особи.

Процес забезпечення економічної безпеки складної соціально-економічної системи проходить і впливає на забезпечення цього виду безпеки для кожного рівня ієрархії, починаючи від міжнародного і закінчуючи безпекою окремо взятої особи (рис. 1).

Висновки і пропозиції. Забезпечення економічної безпеки складних соціально-економічних систем, такі як паливно-енергетичний комплекс, є особливо визначальним для держави. Якщо забезпечення економічної безпеки окремо взятого підприємства – це насамперед завдання власника, то для складної соціально-економічної системи – це завдання, яке потребує поєднання зусиль як власників, так і держави. Причиною є щільність зв'язків між суб'єктами господарювання (незалежно від форм власності) і впливу на розвиток національної економіки. Саме тому забезпечення економічної безпеки складних соціально-економічних

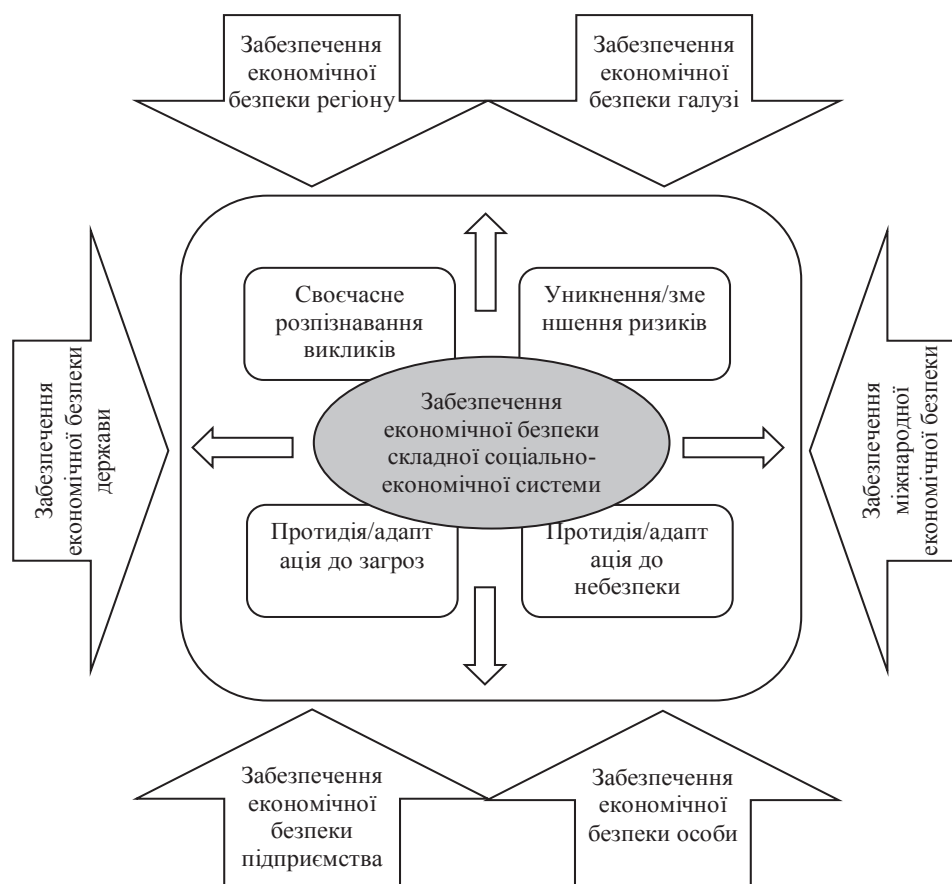

Рис. 1. Забезпечення економічної безпеки складної соціально-економічної системи через усі її рівні ієрархії

систем можливе лише за узгодження інтересів власників, споживачів, інших підприємств та держави. Пріоритетом повинно бути державне управління – збалансоване в межах законодавчого поля для формування передумов сталого розвитку, а це економічні, екологічні

та соціальні аспекти. Подальшого вивчення та аналізу потребують особливості функціонування складних соціально-економічних систем з огляду на специфіку їхньої діяльності для того, щоб більше детально дослідити і вирішити наявні проблеми.

Список використаних джерел:

1. Корчевська Л.О. Синергетичне управління економічною безпекою підприємства. Херсонський національний технічний університет. дис. ... докт. екон. наук : 08.00.04. 2017. 501 с.
2. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. *University of Chicago Press*. 1977. 1152 p.
3. Marchall A. Principles of Economics. *Cosimo Inc*. 2006 (original 1890). P. 304.
4. Kaynes J.M. The General Theory of Employment, Interest, and Money. *Palgrave macmillan*. 1936. 404 p.
5. Roosevelt F.D. Fireside Chats. *University of Oklahoma Press*. 1992. 326 p.
6. Воробйов В.І. Методичні основи побудови комплексної системи економічної безпеки підприємства. *Наук. зап. (Укр. акад. друкарства)*. 2011. № 1 (19) . С. 38-44.
7. Шлемко В.Т., Бінько І.Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення. К.: НІСД, 1997. 120 с.
8. Єфименко Т.І. Фіскальна та монетарна безпека національної економіки. ДННУ «Акад. фін. управління». К., 2016. 447 с.
9. Ashby W.R. Introdução à cibernética (G. K. Guinsburg, Trans.). *Perspectiva, São Paulo*. 1970.
10. Холод С.Б. Інфраструктурне забезпечення саморозвитку на мезорівні: концепція та методологія : дис. ... докт. екон. наук : 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» ; Одеська нац. акад. харчових технологій. Одеса, 2017. 480 с.
11. Качинський А.Б. Безпека складних систем. – К.: ТОВ «Видавництво «Юстон», 2017. 498 с.
12. Парахіна В.Н., Галесєв Є.В., Ганшина Л.Н. Муніципальне управління. ІНТУІТ. 2010. 493 с.
13. Васильчак С.В., Франчук В.І. Шляхи забезпечення безпеки соціально-економічних систем. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.13. С. 237-241.
14. Willett A. The Economic Theory of Risk Insurance, *University of Pennsylvania Press*, Philadelphia 1951, P. 6.
15. Balaban M. Key trends, threats and risks of the political, economic, social and security development in the world in 2020-2025 horizon. *The science for population protection*. 1/2010. P. 8.
16. Штангрет А.М., Котляревський Я.В. Сутність поняття «безпека» та взаємопов'язаних з нею категорій. *Наукові записки [Української академії друкарства]*. 2010. № 2. С. 75-83.
17. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави : Національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. 399 с.
18. Лоханова Н.О. Система управління станом економічної безпеки підприємства: проблеми питання, концепція розвитку. *Економіст*. 2005. № 2. С. 52-56.
19. Економіко-управлінські аспекти трансформації та інноваційного розвитку соціально-економічних систем в контексті підвищення енергетичної безпеки України: колективна монографія / За заг. ред. О.Г. Дзьоби, Л.Є. Сімків, С.М. Кафки. Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2017. 276 с.